

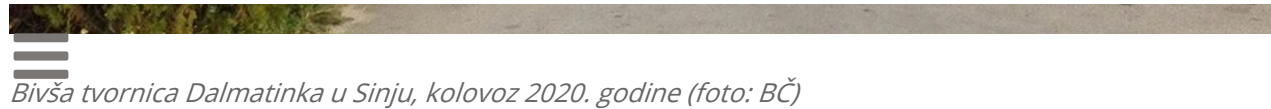

Bartul Čović 13. kolovoza 2020.

Život u zaleđu: Sinj

Povijest razvoja Sinja i okolice iz seljačkog kraja u industrijsko središte i popratna svjetonazorska transformacija neizostavno idu preko Narodnooslobodilačke borbe partizana i KPJ u Drugom svjetskom ratu, dok je deindustrijalizacijska deteriorizacija sinjskog kraja, odnosno gašenje nekadašnjih tvornica Dalmatinka, Konfekcija Sinjanka, Sadra, Ciglana Tadija Anušić, Prerada plastike Cetinka, Poljoprivredni kombinat Trnovača, Trgosirovina i dr., te popratnih socijalno-reproduktivnih struktura, posljedica postsocijalističkog izostanka planskog razvoja i prepuštanja organiziranja života zajednice privatnom kapitalu. Pročitajte prvi od četiri teksta posvećena učincima tranzicije na ekonomski i socijalni život ljudi u dalmatinskom zaleđu.

Bivša tvornica Dalmatinka u Sinju, kolovoz 2020. godine (foto: BČ)

„Umro si ti, umrla je tvornica, a ni mi nismo baš najbolje“^[1]

Ove riječi izgovorila je Iva Radonja, sindikalna predstavica i radnica sinjske tvornice konca Dalmatinka, kada je prije 11 godina s kolegicama polagala cvijeće na grob Vice Buljana, lokalnog partijskog funkcionera i najzaslužnijeg pojedinca za utemeljenje njihove netom ugašene tvornice. Tako je završena priča industrijske uzdanice i simbola Cetinske krajine. Industrijska povijest Sinja ujedno je povijest Dalmatinke i obrnuto. Tvornica je utemeljena početkom pedesetih godina prošlog stoljeća. Uz to razdoblje vezana je anegdota prema kojoj je tvornica trebala biti izgrađena u Livnu i nositi naziv Livanjka. Prema priči, preokret je donijelo Buljanovo političko i pregovaračko umijeće te se tvornica ipak izgradila u Sinju. Nije nam poznato u kojoj je mjeri anegdota utemeljena u stvarnosti, ali znamo da njezin glavni protagonist i danas među sinjskim radništvom uživa status legende.

Socijalno osviješteni sin jedne od najbogatijih gradskih obitelji pristupio je Komunističkoj partiji 1934. godine, a šest godina kasnije postao je i načelnik Sinja s nezavisne liste, unatoč progonu komunista u monarhističkoj Jugoslaviji. Naslov televizijske serije „Čovik i po“, u kojoj ga tumači Boris Dvornik, najkraće sažima stavove sumješšana o njegovim doprinosima lokalnoj zajednici.

Oslobođenje koje su u ratu izborili partizani i KPJ sa sobom je nosilo slojevit društveno-političku revoluciju. Dominantno seljačka zemlja, u kojoj su veći tvornički pogoni postojali samo u većim urbanim središtima, počela se munjevito industrijalizirati

U vrijeme kada je nakon Drugog svjetskog rata (u kojem je sudjelovao kao borac i vijećnik ZAVNOH-a) obnašao dužnost ministra ribarstva, pripala mu je čast da svečano prereže crvenu vrpču na ulazu netom izgrađene Dalmatinke.

Na istome mjestu, u skladu s proklamiranim principima nove vlasti, istaknuta je ploča na kojoj je pisalo „Borbom radničke klase Jugoslavije, a pod rukovodstvom Saveza komunista i druga Tita ostvareno je načelo Marxa i Engelsa Tvornice

radnicima, te je ova tvornica dana 4. 11. 1951. godine prvi puta predana na upravljanje radnicima kolektiva“^[2]. Bez pretjerivanja je moguće kazati da nakon tog dana život u Sinju više nije bio isti. Uostalom, radi se o razdoblju povijesti ovih prostora kada se život ogromne većine ljudi u veoma kratkom roku promijenio kao nikada prije ili kasnije. Oslobođenje koje su u ratu izborili partizani i KPJ sa sobom je nosilo slojevitú društveno-političku revoluciju.

Do tada dominantno seljačka zemlja, u kojoj su veći tvornički pogoni i proletersko stanovništvo postojali samo u većim urbanim središtima, počela se munjevito industrijalizirati te je svaka sfera javnog i privatnog života doživjela neku vrstu zaokreta. Međutim, emancipacija i promjena svjetonazora nisu uvijek išli glatko, barem ne dok narod na svojoj koži nebi osjetio da one sa sobom nose konkretno poboljšanje materijalnih uvjeta. Prve radnice Dalmatinke koje su počele radne dane provoditi u tvornici umjesto u kućama nailazile su na teške osude i otpor okoline.

„Tako se to u selu pričalo, kao u Dalmatinki ima svega i svačega, to je veliki nemoral, te cure dođu sa sela i hteli bi ovi muški iskoristit, ono ka da je to kurvanjska tvornica. Tako je to među narodom (...) govorilo se to je kurva, ona se kurva u Dalmatinki, istina živa, ona je bila ozloglašena.“^[3]

Ovako se prva generacija radnica prisjeća najranijih dana u tvornici. Neke čak spominju da su ih prolaznici pljuvali na ulici, revoltirani prizorom žene u radničkim hlačama umjesto u seljačkoj šotani^[4]. Prije uvođenja razgranatije prometne infrastrukture tvornica je radnicama iz udaljenijih sela sinjskog kraja ustupala bicikle, što također nije bilo po volji osjetljivog patrijarhalnog svjetonazora, pa tako neke radnice spominju starije žene koje bi na prizor mlade udarnice na biciklu zatvarale oči i sklapale ruke u molitvi.

S obzirom da trenutno prolazimo kroz nekoliko desetljeća dug proces repatrijarhalizacije društva, prosječnoj čitateljici vjerojatno nije teško zamisliti šok i protivljenje tadašnje zajednice na prve ozbiljne emancipacijske zaokrete. Uvriježena je pogreška esencijalizacija takvog ponašanja te njegovo pripisivanje nekakvoj genetski kodiranoj nazadnosti i stremljenju dalmatinskih Vlaja ka retrogradnim i šovinističkim principima. Stavovi narodnih masa (sa svim svojim heterogenostima) formirani su u skladu s materijalnim uvjetima i konkretnim klasnim interesima, a ne izmaštanim kolektivnim „mentalitetskim“ karakteristikama. To dokazuju i daljnja

svjedočanstva istih onih radnica koje su u najranijim danima industrijalizacije nazivane kurvama:

„kako je ona kući počela donosit novac i kako se počelo vodit lipši život, onda se polako minjala svist tog našeg sela, da je posli manje više svak 'tio da radi. Dugo je to bilo, desetak godina sigurno, puno ljudi nisu tili dat svoje cure u tvornicu, a posli su molili.“^[5]

Djelomično protivljenje modernizaciji bilo je očekivana reakcija na „šok“ koji su doživjele težačke obitelji kada su im prve socijalističke tvornice na dobar dio radnog dana „otele“ kćeri iz obiteljskih domova u kojima su do tada besplatno obavljale najveći dio kućanskog i drugog reproduktivnog rada. Otvaranje tvornica kratkoročno je ugrozilo materijalne interese seljaštva, iz prostog razloga što se više nije moglo računati na jednaki broj ruku koje će cjelodnevno raditi na obiteljskom imanju. Međutim, kada je postalo jasno da industrijalizacija i modernizacija dugoročno donose „lipši život“ i generalno više materijalnih koristi, korjenito je promijenjena i svijest ljudi. Percepcija žena kao radnica više nije bila negativna.

Ne postoji polje života ljudi sinjskog kraja koje gradnja i razvoj tvornica poput Dalmatinke nisu dotakli i učinili „ljepšim“ u odnosu na raniji period. Žene su po prvi puta mogle biti ekonomski neovisne i preuzeti ulogu hraniteljica obitelji; tvornice su izgradile stanove namijenjene radničkim obiteljima pa stambeno pitanje nije predstavljalo mač nad glavom većine stanovništva kao danas; tvornice su provodile kampanje za opismenjavanje i doškoloavanje svoje radne snage; u gradu je osnovana strukovna Industrijska škola čiji su đaci mogli računati na sigurno zaposlenje; građena su radnička odmarališta; poticale su se kulturno-rekreativne aktivnosti (primjerice, današnji Košarkaški klub Alkar nastao je u sklopu Dalmatinke kao KK Tekstilac); Dalmatinka je imala i ambulantu u kojoj su radili ginekolog, internist, ortoped, neuropsihijatar, otorinolaringolog i dermatolog, koji su svakodnevno bili na raspolaganju radnicima i radnicama.

Ovo posljednje danas je bolna uspomena u gradu čije je rodilište već jednom ugašeno, a danas životari te obavlja samo tzv. zadesne porode za roditelje koje zbog komplikacija ne mogu dospjeti do Splita. Prošle godine u ovoj je zdravstvenoj ustanovi na svijet došlo samo dvadesetsedmero djece, što se poklapa s negativnim demografskim trendom na županijskoj i državnoj razini.

*Znak na dijelu bivše tvornice Dalmatinka koji pokazuje prema ambulanti, Sinj, kolovoz 2020.
(foto: BČ)*

Među selima koja bilježe najveći pad stanovništva u splitsko-dalmatinskoj županiji su i sela sinjske krajine poput Vrlike i Hrvaca. Uz usporedno propadanje prometne infrastrukture uspostavljene u socijalizmu, zdravstvena skrb sve je nedostupnija, naročito preostalim žiteljima udaljenijih sela.

Bez obzira na pad broja stanovnika, dok prolazimo centrom Sinja na cestama vlada velika gužva. Sindikalna radnica Jelena Miloš objašnjava kako je upravo privatizacija gradskog prijevoza i smanjenje broja autobusnih linija uzrok povećanom broju osobnih automobila. Izostanak planskog razvoja i prepuštanje poslova organizacije života zajednice u ruke privatnom kapitalu označilo je mnoge naše gradove i mjesta, a naročito nekoć razvijeno industrijsko središte poput Sinja. Prolazeći pored nekadašnjih postrojenja sinjskih tvornica Jelena nabraja poduzeća koja više ne postoje: Dalmatinka, Konfekcija Sinjanka, Sadra, Ciglana Tadija Anušić, Prerada plastike Cetinka, Poljoprivredni kombinat Trnovača, Trgosirovina i dr.

Upravo se uz krah Trnovače i Trgosirovine veže interesantna priča koja isprepliće rat sa sumnjivim raspolaganjem državnom imovinom i javnim novcem. Sinj je 1990. bio pogođen jakim potresom. Gradu je dostavljen novac za obnovu koji je po izbijanju rata bio prenamijenjen za kupnju oružja potrebnog u obrani. Zbog straha od inflacije novac se morao negdje pohraniti pa je tako nekoliko desetaka milijuna tadašnjih dinara posuđeno dvjema gradskim tvrtkama kojima su na čelu bili braća Davor i

Marko Dalbello. Mediji su još davno pisali o rodbinskim vezama braće Dalbello s najpoznatijim hrvatskim poduzetnikom mlađe generacije Emilom Tedeschijem. Kako pišu u Slobodnoj Dalmaciji, novac koji nikada nije potrošen na obranu grada ili obnovu od potresa navodno je prebačen na račun Tedeschijeve firme Meteor Paper. Slučaj se vukao po sudovima, a na odbacivanje prijave nitko nije uložio žalbu.

Vlastitim smo se očima mogli uvjeriti da se na mjestu na kojem je nekada 300-tinjak radnica Trgosirovine zarađivalo kruh danas nalazi dućan Prima, a tamo gdje su se nalazila ogromna polja Trnovače sada je tek nekoliko trgovina poljoprivrednom opremom. U slučaju Ciglane dio postrojenja u ratu je pogođen i zapaljen, a u mirnodopskom razdoblju je zbog privatnikâ izgubljena koncesija za vađenje vapnenca, pa je proizvodnja ugašena.

Među aktualnim problemima treba spomenuti i nepostojanje filtera otpadnih voda, pa tako kanalom kroz centar grada teče kanalizacija čiji vas „miris“ prati u obilasku kao i prizori uništene tvorničke infrastrukture. Možda je s vremenskim odmakom teško shvatiti koliko je pedesetih godina prošlog stoljeća industrijalizacija unaprijedila život Sinjanki i Sinjana, ali je zato bolno očigledno koliko su ga deindustrijalizacija i privatizacija uništile.

Upravna zgrada bivše tvornice Trgosirovina, Sinj, kolovoz 2020. (foto: BČ)

Danas je ovaj grad provincija unutar provincije. Radnička odmarališta koja su njegova poduzeća gradila na obali odavno su devastirana ili pretvorena u privatne

hotele. Strojevi su rasprodani, pogoni napušteni, a ljudi koji se sjećaju rada u boljim uvjetima gotovo da više i nema.

Jelena ističe veliki broj primatelja mirovina, među kojima je veliki broj onih koji su to pravo osigurali preko braniteljskog statusa. Nažalost, u hrvatskom medijskom prostoru prisutnije je nazivanje tih ljudi HDZ-ovim plaćenicima ili parazitima, a manje je pokušaja pronalaženja veze između tisuća uništenih radnih mjesta i tisuća onih koji su u braniteljskim mirovinama ili drugim oblicima socijalnih davanja potražili slamku spasa iz potpune neimaštine.

Od pozitivnijih pojava tu su kolektivi S.K.U.P. (Sinjski kulturni urbani pokret) i SUK (Sinjska umjetnička komuna) koji organiziraju razna kulturna događanja, predavanja, ljetna kina i festival S.A.R.S. (Sinjski amaterski rock susret). Među recentnijim značajnijim javnim intervencijama treba istaknuti tim istraživača_ica koji je prije dvije godine postavio izložbu „Što je nama naša Dalmatinka dala?“ u Galeriji Sikirica. U fokusu su bila osobna sjećanja radnica i radnika ugašene Dalmatinke.

Polovicom prošlog stoljeća, koju godinu prije nego je Vice Buljan otvarao najpoznatiju sinjsku tvornicu, u historiografiji se pojavio novi pojam *narodne povijesti* (eng. *people's history*), katkad nazivan i *poviješću odozdo*, za koji su zaslužni britanski povjesničari okupljeni oko tamošnje Komunističke partije. Pojam je poprilično samorazumljiv – narodna povijest je ona vrsta narativa o prošlosti koja u prvi plan ne stavlja elitu, eksploatatore, kraljeve, vojvode i slične, već naglasak stavlja na iskustvo siromašnih, potlačenih, marginaliziranih, seljaka, radnika, jednom riječju – većine. Zato je izložba o ljudima koji su činili Dalmatinku dragocjena. Upravo su oni ti koji su kreirali (narodnu) povijest rodnog kraja u vremenu kada je isti najviše prosperirao. Odbacimo li perspektivu narodne povijesti nikada nam neće biti jasno tko se, kako i zašto izborio za bolji život generacije naših djedova i baka. Zaboravit ćemo koliko je bijedno izgledao život većine u desetljećima prije Dalmatinke i kome možemo zahvaliti na minimumu političkih i socijalnih prava koja danas uživamo.

Posjetiteljice i posjetitelji Galerije Sikirica imali su priliku prisjetiti se toga i upisati se u knjigu dojmova koja je ostala prepuna emotivnih posveta uništenom radnom kolektivu. Jozefina Ćurković s Filozofskog fakulteta u Zagrebu u svom je diplomskom radu *Radnička kultura i društveno sjećanje na primjeru tvornice Dalmatinka u Sinju* zabilježila upis bivšeg radnika Ivana Matića koji za kraj ovog teksta prenosimo u cijelosti:

„Ovo je svjedočanstvo na osnovi 25 godina provedenih u Dalmatinki i dok me sjećanje još služi. Sad mi je, i sam se čudim, 75 godina. Ovo pišem zbog toga, jer sam u novinama pročitao, da je preostalih 300 uglavnom radnica, otišlo na grob osnivača Dalmatinke Vice Buljana i upalilo svijeće i tada sam od teške tuge gorko zaplakao. Danas bi trebale sinjske vlasti redovito svake godine svečano obilježiti u taj dan to ime. Taj dan bih usporedio s danom oslobođenja Vukovara, a ne namjerno zaboravljati prošlost koja je duge godine hranila naš cijeli kraj, više od pola stoljeća, više od 60 godina. Zaboravljanje prošlosti je jako primitivno. Sjetimo se svake godine 1952. kada je Dalmatinka puštena u pogon, jer je to ustvari najveći datum u povijesti sinjskoga kraja, a po mom mišljenju (na koje imam demokratsko pravo, uz stvarne svima vidljive dokaze, umjesto nevidljivih, da ne kažem izmišljenih) važnije i od Gospine 'pobjede'! Ja osjećam, da Dalmatinka nije umrla, kako svi govore, nego je zaspala. To je zaista bila velika, svjetski poznata tvornica i zajednica. Danas su sve teške kapitalističke! Što je bolje biti drug ili gospodin? Odgovorite sami! Drug, po mome, znači zajednica, a gospodin je pojedinac. Po mome shvaćanju ova vrijedna izložba trebala bi biti stalna postava!!! Takav je muzej puno važniji od muzeja samo za jednog čovjeka Sikiricu! Ovo je napisano najkraće, jer bih mogao napisati cijelu knjigu. (Ivan Matić, Sinj, 8. siječnja 2018.)“^[6]

Bilješke:

[1] <https://slobodnadalmacija.hr/dalmacija/umro-si-ti-umrla-je-tvornica-a-ni-mi-nismo-bas-najbolje-45434>

[2] Vedrana Premuž Đipalo, *Žene u doba socijalizma: slučaj „Dalmatinka“* (Split: Etnografski muzej, 2016), 163.

[3] Isto, 169.

[4] Tradicionalna seljačka suknja karakteristična za Dalmaciju.

[5] Premuž Đipalo, 163.

[6] Jozefina Ćurković, „Radnička kultura i društveno sjećanje na primjeru tvornice Dalmatinka u Sinju“ (Filozofski fakultet u Zagrebu, 2018), 33.

Novinarski projekt *Život u zaleđu* realizira se u okviru potpore novinarskim radovima Agencije za elektroničke medije.

Like Share 129 people like this. [Sign Up](#) to see what your friends like.

TAGOVI: Bartul Čović, Dalmacija, Dalmatinka, deindustrijalizacija, Galerija Sikirica, industrija, Jelena Miloš, Jozefina Ćurković, kapitalizam, privatizacija, Sinj, tranzicija, Vice Buljan

Vezani članci

Bartul Čović 6. prosinca 2020.

